

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Людмила Василівна Буркова,
доктор педагогічних наук,
професор кафедри соціальної роботи та педагогіки
Відкритого міжнародного університету
розвитку людини «Україна»,
м. Київ, Україна

УДК 371.134: 3.16.2.00176

АКСІОЛОГІЧНИЙ КОМПОНЕНТ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДЛЯ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Предметом профессиональной деятельности социологических профессий является: социальное взаимодействие в обществе на микро-, мезо- и макроуровнях, которое взаимодействует в системах «человек – человек», «человек – социальная группа», «человек – общество», «социальная группа – социальная группа», «социальная группа – общество». Конструктивность и продуктивность этого взаимодействия возможны при соблюдении условий ориентации в иерархии, видах ценностей. Понимание и выявление доминант в структуре ценностей позволяет специалисту диагностировать, прогнозировать социальные проблемы и решать их. Знания о ценностях человека и общества влияют на качество формирования профессиональных компетентностей специалистов социологической сферы профессиональной деятельности.

Ключевые слова: аксиология, классификации ценностей, иерархия ценностей, ценностная природа профессиональных компетентностей.

The subject of professional occupations is sociological social interaction in society at micro, meso and macro levels, which occurs in the system "man – man", "man – a social group", "man – society", "social group – social group", "social group – society". Constructibility and performance of this interaction possible for orientation in terms of hierarchy, types of values. Understanding and identifying dominant values in the structure allows the specialist to diagnose, predict social problems and solve them. Mastering knowledge about the value of human society will affect the quality of formation of professional competence of experts sociological sphere of professional activity.

Key words: axiology, classification values, hierarchy of values, value nature of professional competence.

Для фахівців соціологічних професій важливим є аксіологічний компонент професійних компетентностей. Це пов'язано з тим, що предмет їхньої професійної діяльності є соціальна взаємодія у суспільстві. Через соціальну взаємодію формуються система знань у навчальному закладі, здійснюються соціальні дослідження, соціальна діяльність з людьми, їх ситуаціями, проблемами. Цінності людини також формуються у соціальній взаємодії, що впливає на прийняття людиною рішень.

Система цінностей, що наповнює життєвий смисл фахівця, знаходить вияв у його професійній діяльності. Вона впливає на якість та розвиток відносин у системі професійної взаємодії, на формування моделей його поведінки, професійну рефлексію, про-

фесіогенез. Ціннісні орієнтири фахівця виявляються в його професійній діяльності під час розв'язання професійних задач, що є механізмом виявлення та формування аксіологічного компоненту професійних компетентностей у фахівця.

Поняття «аксіологія», що означає наука про цінності, введено у 1902 р. французьким філософом П. Лапі. Починаючи з 1908 р. його став активно застосовувати у своїх працях німецький філософ Е. фон Гартман [1; 5]. Проблема цінностей стосується сфер життя людини, а особливо це стосується професій, що визначаються як соціологічні, оскільки предмет їх професійної діяльності стосується соціальних відносин у суспільстві на різних рівнях соціальної взаємодії. Це означає, що соціологісти мають

справу з професійними задачами, результати розв'язання яких стосуються цінностей особистісних або соціальних груп, суспільства в цілому. Отже, професійні компетентності мають відтворювати систему цінностей. Фахівець соціологіст під час розв'язування професійних задач застосовує ціннісні орієнтири і є носієм певних цінностей, що виявляються у здійсненні професійної діяльності.

Зарубіжні та вітчизняні дослідники вважають, що динаміка формування професійних компетентностей, їх виявлення у процесі розв'язання професійних задач залежить від того, наскільки вони відповідають тезаурусу особистісних цінностей суб'єкта професійної освіти чи підготовленого фахівця (Д. Годлевська, В. Заикин, І. Зимня, В. Зінченко, Т. Калюжна та ін.). Цінності формують базу і механізм формування професійних компетентностей. Вони повинні бути долучені до структури компетентностей. Причому аксіологічна природа професійних компетентностей потребує окремого розгляду.

Фахівці соціологічних професій мають справу зі соціальними відносинами на різних рівнях їх здійснення. Отже, проблеми, з якими працюють соціологісти, відображають різні типи, рівні, характеристики, зміст, цілі, мотиви соціальних відношень. Їх регулятором виступають відповідні нормативні документи (від Конституції до законів, положень, правил тощо), де прописано норми соціальних відношень. Ці нормативні документи захищають державу, державність, суб'єктів держави, їх інтереси тощо. Кожна з держав є носієм і захисником певних цінностей. Їх структура, зміст, види вивчали різні дослідники: Н. Гартман, Б. Гершунський, В. Зінченко, Б. Єрасов, С. Кострюков, М. Лосський, В. Молодченко, І. Назаров, М. Нікандров, В. Огнев'юк, Н. Розов та ін.). Кожен із дослідників розкрив власне розуміння цінностей та виявив їх зміст.

Категорія «цінність» не нова, однак вона не має однозначного визначення, оскільки цінності мають об'єктивне та суб'єктивне виявлення. За останні роки значної уваги і розвитку отримала тема особистих цінностей, орієнтованих на задоволення потреб особистості у суспільстві. У кожної людини продовж життя утворюється індивідуальний тезаурус цінностей, що має спільність на загально людському та ментальному рівнях з іншими (традиції, звичаї, територіальний уклад життя, пов'язаний з кліматом, географічними особливостями, теологічними доміантами тощо). Цінності, що змінюються під тиском різних форм та змісту прогресу, задовольняють потреби часу, які організують систему субцінностей і не можуть замінити або підмінити ті цінності, що становлять основу життя людської цивілізації.

Цінності виявляються у прагненні людини, переживаннях, поведінці, спрямованості тощо. Вони завжди пов'язані зі суб'єктом і його життям: «...цінність є буття у самопереживанні або переживанні іншими істотами значущості для існування абсолютного наповнення життя або віддалення від нього,

«життя» позначається для себе, як суцільна цілеспрямована активність субстанціонального діяча. Звідси таке розуміння цінності *не є біологізм*. Матеріально-тілесне життя рослинних і тваринних організмів – є лише одним із видів життя в цілому. Абсолютне життя Царства Божого потребує підняти над біологічним матеріально-тілесним життям та здобуття тілесності духовної» [2], що вказує на природу цінностей, яка властива винятково людині.

У різні часи дослідники розробляли типології цінностей, що відображали розуміння цієї категорії, її природи та ієрархії елементів. Так, у літературі зустрічаються класифікації цінностей: споживацької, мінової, спрямованих на світ речей, як на цінність [1]. Така типологія цінностей не зможе виступити гарантом в якісному розв'язанні соціальних проблем. Таким розумінням неможливо описати систему цінностей людини, оскільки вона значно ширша. У спеціальній літературі запропонована і така типологія цінностей: вищі, естетичні, зовнішні. Натомість їх класифікація містить духовні, соціальні, фізичні та естетичні цінності [1]. Отже, розроблено багато класифікацій цінностей, але скільки б їх не розробляли, вони виявляють спрямованість на людину, сторони її буття, охоплюючи лише окремі його аспекти.

Разом з тим, однобоким буде виглядати твердження про те, що цінності існують одного виду, однієї природи виникнення. Вони є різноманітними, як життя людини, і мають різні форми вияву залежно від факторів, що впливають на їх формування (соціокультурний простір, традиції, індивідуальні потреби людини тощо). Прагнення спільноти до штучної універсальності цінностей штовхає до інтеграції тих, що виявляються доміантними у певний історичний період і несе вантаж соціальних інтересів, ідеологічних уподобань, політичних стратегій тощо. «До того ж, можна і потрібно говорити про більш припустиму, гуманну, прогресивну систему цінностей...» [2].

Також на рівні «перманентних» цінностей, що залежать від різних факторів людського буття, існують вічні цінності, спрямовані на збереження людської цивілізації. Деякі автори називають їх абсолютним або ідеальними: «Абсолютна позитивна цінність має характер добра з будь-якої точки зору, у будь-якому відношенні і для будь-якого суб'єкта. Вона не лише сама завжди є добро, але і наслідки, що виходять з неї ніколи не утримують зла. Таке добро є, наприклад, Божественна абсолютна наповненість буття» [2].

Дослідження, що належать до цінностей людського буття, мають довгу історію. На їх розуміння впливали релігійні переконання, філософські вчення, практичне життя людини та інші фактори. Так, німецький філософ Н. Гартман [5] на початку ХХ ст., аналізуючи цінності з позицій розробленої онтологічної концепції, в основі якої модернізовано аристотелівсько-схоластичне вчення про буття, визначив їх прошарову структуру, що має чотири пласти: 1) неорганічний; 2) органічний; 3) душевний; 4) духовний. Форми існування та категоріальні структури прошарків

неоднакові. Наприклад, одні з них існують у матеріальному виявленні, інші (іматеріальні) – у часі. В етиці Н. Гартман [1] розвивав теорію «незмінних цінностей». Дослідник розробив ієрархію цінностей, що співвідноситься з визначеними ним чотирма прошарками буття: «Цінності, – говорить Н. Гартман, – суть не закони, а змістовно-матеріальна, об'єктивна освіта. Вони *ідеальні*, їх буття немає “існування”, але їх матерія доступна для реалізації [1]. ...Цінності-сутності (Wesenheiten), вони є специфічною якістю речей, відношень, людей. Вони тому сутності, завдяки яким, все, що до них відноситься, цінне. Доступні вони не думці, а баченню «Schau» емоційному, та інтуїтивно-му. ...Однак знання про них, як будь-яке інше, має теоретичний характер. ...Відстоюючи об'єктивність цінностей, Н. Гартман, як і М. Шелер (*М. Шелер – один із засновників аксіології – примітка наша*), стверджує також існування абсолютних цінностей» [там само].

Аналіз філософських, психолого-педагогічних досліджень показав, що в минулі століття і сьогодні не існує єдності поглядів щодо цінностей, їхньої структури та змісту. На початку ХХ ст. М. Лосський [2] щодо існування різних поглядів і вчень на цінності писав: «Якщо мода, талановита, вдумлива, що віддає життя розв'язанню філософських проблем, приходить до такого розбрату думок, то, очевидно, істина схована у недсяжній людському розуму глибині. Одні виводять ціннісний аспект світу з *індивідуально-психічних* переживань, інші – з об'єктивних; одні стверджують *відносність* цінностей, інші – наполягають на існуванні також і *абсолютних* цінностей; одні говорять, що цінність є *ставлення*, інші – що цінність є *якість*; одні вважають цінності *ідеальними*, інші – *реальними*, треті – не ідеальними, але і не реальними» [там само]. Констатуючи факт різноманітності поглядів, теорій, підходів до розуміння та виявлення цінностей, філософ говорить про те, що майже всі аспекти цієї категорії є її складовими.

Отже, за результатами аналізу наукових праць, присвячених цінностям у філософському, методологічному розумінні, цінності, що досліджуються у професійній діяльності людини, можна структурувати за трьома рівнями:

1) *загальнолюдські «вічні»*, або *абсолютні цінності* (останні 10 років введена ще одна дефініція – «загальнолюдські цінності»);

2) *ментальні цінності*, що виявляються в емоційному ставленні людей до подій, традицій, способів життя тощо;

3) *субціннісні цінності*, що наповнені соціальним смислом у різних сферах буття людини в суспільстві.

Кожний із цих рівнів має певну спрямованість у житті людини.

Цінності *першого рівня* належать до людської цивілізації, вони незмінні і утворюють механізми збереження людської цивілізації. До цього рівня належать *духовність, мораль, культура, освіта, виховання*, що утворюють стандарти людського буття у межах людської цивілізації. Ця категорія цінностей незмінна,

хоча інколи її вважають ідеалістичною, або такою, що «не працює» у суспільстві. Насправді такі цінності виконують функції збереження та підтримки людської цивілізації. Цей рівень виявляється у двох площинах: а) суб'єктивній, властивій кожному психічно здоровому суб'єкту буття. Вони встановлюють загальні норми людського життя (людяність, совість, добро, милосердя, чесність) і охоплюють духовну та душевну форми існування; б) об'єктивній, що забезпечує матеріально-духовний та матеріальний прояв цінностей (наука, мистецтво, культура, освіта тощо).

Предмет абсолютної цінності з давніх часів привертая увагу філософів. Він підштовхнув філософів до прагнення розкрити категорії абсолютного добра і зла, після чого з'явилося уточнення абсолютної цінності як «абсолютно позитивної» – добро, так і «абсолютно негативної». Чи може бути цінність абсолютно негативною? Якщо брати до уваги, що цінність виявляється суб'єктом у поведінці людини, її мисленні, вчинках (які мають об'єктивний та суб'єктивний характер), то зазначена цінність може існувати. З її допомогою людина досягає життєвих цілей. У цьому розумінні така цінність для особистості є абсолютним добром. Отже, вона виявляється абсолютним добром лише для окремої особи, а інші можуть її розуміти як зло. Ця цінність не може бути абсолютною, про яку стверджує М. Лосський, де абсолютна позитивна цінність має характер добра для всіх людей однаково. Отже, «вічні» цінності належать до абсолютно позитивних, тому що відіграють функцію збереження людської цивілізації.

Цінності *другого рівня* – ментальні. Вони містять ментальний прошарок цінностей народу, людської спільноти тощо, а також це народні та духовно-релігійні традиції, культура, мова. Ментальні цінності, на відміну від «вічних», під тиском інтеграційних процесів у світі отримали динамічний характер. Традиції, сформовані протягом існування народу чи спільноти, виконують функції збереження національності, традицій, чим відрізняють від інших і, завдяки яким, пройшли значний шлях еволюції. Такі цінності на рівні підсвідомості впливають на психологічний комфорт, соціальний стан народу. З розвитком людської цивілізації та процесів, що мають характер глобалізації, під яким розуміється світова інтеграція людства в усіх сферах життя, цей прошарок цінностей змінюється відповідно до нових світових тенденцій і встановлених ними парадигм буття людства.

Ментальні цінності складаються з практичного, пізнавального досвіду спільноти людей, які поєднують мовою, спільною територією проживання, діяльністю, способами суспільного життя, що формують звички, традиції, а також стиль не лише матеріального, але й духовного.

Цінності *третього рівня* відповідають цілям розвитку суспільства у конкретний історичний період. Їх спрямованість відрізняється від попередніх, оскільки полягає не у збереженні людиною традицій, а прагненні до прогресу, інноваційності процесів, серед

яких не всі підтримують попередні рівні. Цей проша-рок цінностей часто постає антагоністом, формуючи тимчасові орієнтири для людського добробуту, груп людей, виводячи їх на рівень цінностей, де панує світ речей. Вони мають плинний характер і формуються на основі ідеологічних, соціальних, економічних орієнтирів сьогодення, що пояснює їх мінливість та динамічність. Кожний із визначених рівнів цінностей має як спільні, так і особливі функції.

Витоки *субцінностей* перебувають у площині різних аспектів життя. До цієї категорії зараховують соціальні цінності, що змінюються залежно від соціальної, економічної, ідеологічної ситуацій. Механізмом їх утворення є науковий, технічний прогрес, а також тенденції, нав'язані модними тенденціями в культурі, політиці тощо. Вони можуть бути обмеженими у вияві територіально або розповсюджуватись у світі. А якщо так, то цей рівень цінностей сприяє інноваційному процесу, поступальному прогресивному руху та виступає антагоністом відносно традицій. Отже, функцією субцінностей є інноваційний процес, що відбувається на фоні протиріч між існуючим, звичним та новим, результатом якого є нові цінності. Такі цінності властиві матеріальному та духовному рівням буття. Молоде покоління завжди відкрите до нового, інноваційного і всупереч традиціям воно прагне до змін у житті, внесенню чогось нового і прогресивного.

У професійній діяльності фахівці соціономічних професій, розв'язуючи професійні задачі, не лише постійно керуються проявом різних рівнів цінностей, але й безпосередньо впливають на їх виховання, розвиток, корекцію та трансформацію. Для фахівця соціономічної професії важливо вміти орієнтуватися як у власних цінностях, так і в цінностях клієнта або клієнтів, з якими він працює.

Компетентісна підготовка майбутніх фахівців соціономічних професій зумовлює ціннісну природу професійної діяльності цієї групи професій. У зв'язку з цим дослідники розробляли їх рівні, види та зміст. В. Сластьонін та І. Ісаєв [3] визначають їх для педагогічної діяльності за рівнем існування:

- *особистісні* (існують, як соціально-психологічні утворення, де відображаються цілі, мотиви, ідеали, світоглядні характеристики особистості вчителя);
- *групові* (цінності у вигляді ідей, концепцій, норм, що регулюють і спрямовують педагогічну діяльність у межах певних освітніх інститутів);
- *соціально-педагогічні* (відображають характер і зміст тих цінностей, що функціонують в різних соціальних системах).

Таке визначення рівнів є досить умовним. Цінності асимілюються в діяльності людини, виконуючи роль регуляторів та мотивів. Дж. Равен наголошував на ціннісній природі професійних компетентностей [4]. Науковець стверджував, що вияв цінностей має передувати оцінюванню здатностей когнітивних, емоційних, вольових навичок індивіда для досягнення цілей [4].

Дослідник визначив значущість цінностей для здійснення фахівцем професійної діяльності. Він

обґрунтував цінності як *стимули* для прийняття рішення та виявлення ініціативи фахівцем. Це положення є загальним для здійснення будь-якої професійної діяльності та актуальним для фахівців соціономічних професій. Наприклад, якщо журналіст виявлятиме уподобання до нацистських ідей, то ракурс подання інформації може зазнати значної деформації. Діяльність соціального психолога, який працює за православними принципами консультування, буде відрізнятися від принципів консультування психолога класичної школи.

Аксіологічний складник професійної діяльності соціономістів має двофакторну основу. *По-перше*, цінності – це складові компетентностей, що за положенням, обґрунтованим Дж. Равеном, є *сильним стимулом* для розв'язання професійної задачі. *По-друге*, цінності отримують статус *предмета професійної діяльності* фахівця і потребують умінь працювати з ними: діагностувати, виявляти спрямованість у клієнтів, корегувати, формувати, трансформувати, розвивати, управляти ними тощо.

Способи професійної діяльності фахівців соціономічних професій мають основні ціннісні орієнтири, установки, якими вони керуються. Необхідно зазначити, що у кожного фахівця протягом життя сформувались власні цінності, що опосередковано впливають на професійну діяльність. Їх не можна швидко змінити або навчитись ігнорувати. Вони існують на рівні підсвідомості й керують поведінкою та цілями людини (наприклад, ідеологічні або релігійні погляди).

Таким чином, у межах однієї спеціальності неможливо сформувати однакові цінності у майбутніх фахівців. Постає питання: «Як фахівцям, працюючи з клієнтами, здійснювати професійну діяльність, ціннісні орієнтири з якими не збігаються? Що може виступати регулятором цій важливій професії?»

Відповіді на ці питання знайдено. Для цього необхідно мати *Етичний кодекс* для фахівців професії соціономічної групи. Він не може бути універсальним для професій континенту або світу, оскільки цінності на рівні ментальних і субцінностей не збагатяться. Це означає, що такий кодекс не буде прийнятним фахівцями. Він має відображати вищеперераховані рівні цінностей, але абсолютні позитивні цінності мають бути трансформовані в усі рівні цінностей.

Філософи, які досліджували явище природних цінностей, стверджують, що їх необхідно формувати, оскільки вони виявляються у діях, словах, учинках, діяльності людини. «Для більшості вчинків достатньо усвідомлення або підсвідомого переживання цінностей і зовсім не вимагається їх розпізнання, але на відомій сходинці розвитку пізнавальна діяльність, спрямована на цінності, корисна для вироблення послідовної системи її поведінки» [2]. У цитаті простежується підхід до формування цінностей у навчальному процесі, що дотримується принципів діяльнісного підходу, спрямованого на розв'язання соціономічних ситуацій і задач. Майбутні фахівці повинні знати й розуміти ієрархію цінностей для свідомої діяльності з ними.

Для появи емпіричного досвіду необхідна відповідна організація навчання та застосування відповідних методів і методик, спрямованих на формування ціннісних орієнтирів у майбутніх фахівців соціономічних професій. Необхідно наголосити, що такий процес є складним, оскільки студенти мають певний соціальний досвід, який вплинув на утворення ціннісних уявлень, переконань, чого неможливо не враховувати. Важливим кроком у формуванні ціннісних орієнтирів у фахівців соціономічних професій є рефлексія власних цінностей та цінностей клієнта. Формування аксіологічного складника професійних компетентностей у фахівців соціономічних професій має зосереджуватися на:

- а) розвитку вміння визначати цінності клієнта, аналізуючи його поведінку, вчинки, оцінювальні судження;
- б) здійсненні аналізу виявлених показників у структурі цінностей;
- в) розробленні програми роботи з ціннісними деформаціями клієнта.

Навчальна діяльність, спрямована на розв'язання навчально-професійних задач, дозволяє виявляти та формувати ціннісні орієнтири майбутніх фахівців або вносити певні корекції. Потрібно зауважити, що соціономічні задачі потребують обов'язкового врахування ціннісних орієнтирів клієнтів. Для цього фахівцю необхідно усвідомити власні та вміти діагностувати клієнтські цінності. Наприклад, ситуація, в якій є питання щодо вилучення дитини із сім'ї, де трапилось насильство над нею (фізичне покарання), можна розв'язувати декількома способами. *Перший* – позбавлення батьківських прав і переведення дитини до притулку або дитячого будинку, що може призвести до психологічної травми дитини. *Другий* – передати дитину в родину найближчих родичів (за домовленістю з ними). *Третій* – залишити дитину вдома з

попередженням та відвідуванням сім'ї. *Четвертий* – тимчасово вилучити дитину з сім'ї до виконання батьками певних умов (лікування від алкоголізму, працевлаштування, забезпечення дитини усім необхідним тощо). Відомо, що кожне із цих рішень підкріплено певними законодавчими актами, етичним кодексом фахівця за напрямом професійної діяльності, його ціннісними орієнтири.

Таким чином, аксіологічний складник професійних компетентностей для фахівців-соціономістів постає одним із напрямів у процесі їх підготовки. Цінності фахівця утворюють досвід соціального життя у суспільстві, прийняті норми і правила, етичний кодекс, досвід професійної діяльності, що впливає на формування професійних компетентностей і, як наслідок, на якість розв'язання задач із сфери професійної діяльності. Аксіологічний компонент професійних компетентностей формується під час розв'язання навчально-професійних задач.

Використані літературні джерела

1. *Гартман Н.* Этика [текст] / Н. Гартман; [пер. с нем. А. Б. Глаголева; под ред. Ю. С. Медведева, Д. В. Складнева]. – СПб. : Фонд Университет; Владимир Даль, 2002. – 712 с.
2. *Лосский Н. О.* Ценность и бытие [текст] : монография / Н. О. Лосский. – Париж : YMCA-PRESS, 1931. – 136 с.
3. Педагогика: педагогические теории, системы, технологии [текст] / под ред. С. А. Смирнова. – М. : Академия, 1998. – 288 с.
4. *Равен Дж.* Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация [текст] : монография / Дж. Равен; [пер. с англ.]. – М. : Когито-Центр, 2002. – 396 с.
5. *Hartmann N.* Grundzüge der Metaphysik der Erkenntnis [Text] / N. Hartmann. – Berlin, 1949. – 4 Aufl. – 702 p.